

CASTELLÀ CASTAÑA DE MAR, UN MANLLEU AL CATALÀ?¹

Antoni CORCOLL

1. Aquesta forma perifràstica per a anomenar l'*eriçó de mar* sorgeix com a resultat de la identificació entre aquest equinoderm i el fruit del castanyer, metàfora que, d'altra banda, és present en una bona part de les llengües romàniques —el català *castanya de mar*, el castellà *castaña de mar*, el francès *châtaigne de mer*, l'occità *castanha de mar*, el venecià *castagna de mar*— i que també trobem en algunes localitats basques amb la denominació d'*itxaslakatz* (*itxaso* 'mar', *lakatz* 'pelló de castanya'), així com a Algèria, que ha manllevat la forma provençal *castanha de mar* (Dauzat 1954, 197; Tortonese 1965, 277; Palombi - Santarelli 1986, 296; Luther - Fiedler 1978, 161, 166; Campbell 1983, 250-251). La castanya, amb el valor primitiu de fruit, prové del llatí CASTĀNĒA. Segons Ernout - Meillet (1985, s.v.), aquest mot era inicialment un antic adjectiu substantivat, *nux castanea*, manllevat al grec: *κάρυα κασάνεια* o *κασταῖα*, adjectiu que dimanava de *κάστανον* 'castanya', terme que aquests autors consideren, així mateix, d'origen estranger, potser d'una llengua asiàtica.

2. A mitjan segle XVI tenim els primers testimoniatges romànics de l'existència d'aquesta perífrasi. El naturalista Pierre Belon (1553, 348) menciona que els gals anomenaven l'*echinus chastaigne de mer* i *hérisson de mer*. El també naturalista Guillaume Rondelet (1554, 577) explica que al Llenguadoc els *echini* reben el nom d'*ursins* i que altres els anomenen *castagnes de mar*. Tant Belon com Rondelet parlen de la similitud de l'embolcall de la castanya amb l'*echinus*. Que tingui notícia, aquests són els primers estudiosos que expliquen el motiu d'aquesta comparació. En aquest mateix segle, el doctor Laguna (v. 1555, 123) fa també al·lusió a la semblança que hi ha entre l'*erizo marino* i l'*erizo de la castaña*, però no recull *castaña de mar*.

3. En català, *castanya de mar* o *castanya* està documentat a partir del segle XVIII. El 1722, el naturalista barceloní Joan Salvador i Riera recull *castanyas*, juntament amb el nom científic *Echinus Rond.* i el sinònim francès *oursins*, en una llista d'espècies marines que es capturaven a Catalunya (ap. Leonart - Camarasa 1987, 102). El dominicà Pere Màrtir Anglès (Tarragona 1683? - Barcelona 1754) és l'autor d'un *Vocabulari llatí-català*, sense datar i inèdit (Colón - Soberanas 1986, 114-117), en què a l'entrada llatina *echinus* (f. 25r) llegim:

1. Aquest article es basa en el cap. «Castanya de mar» de la meua tesi doctoral: *Eriçó de mar: estudi antropològic, geolingüístic i etimològic*, 2012, 293-304.

Castanyà ab la escorsa de punxas;
castanyà de mar;
erizo, animal terrestre.

4. En bona part dels diccionaris del Principat dels segles XIX i XX apareix la locució nominal *castanya de mar*, normalment com una accepció de *castanya*. Tot i que si es compara la freqüència en què trobem aquest sintagma amb altres denominacions d'aquest animal marí, com *garota* o *eriçó de mar*, en obres de diferents gèneres, podem constatar com *castanya de mar* va perdent vitalitat durant el segle XX. Un fet prou eloqüent és que la *castanya de mar* ha quedat bandejada dels repertoris que s'han publicat recentment amb la finalitat de donar a conèixer (Huguet 1991) i a normalitzar (NOC) els noms de les espècies marines de les costes catalanes.

5. Després d'analitzar el tractament documental que ha rebut al llarg del temps la perífrasi *castanya de mar*, s'arriba a la conclusió que, durant els segles XVIII i XIX i primeres dècades del segle XX, aquest terme era el més emprat per a designar de manera genèrica l'*eriçó de mar* a la costa del Maresme, del Barcelonès i potser del Tarragonès. A les acaballes del segle XX, però, pràcticament havia caigut en desús, tal com ho palesa el fet que sols vaig poder anotar *castanya* entre els enquestats de més edat de Barcelona i Premià de Mar en els anys 80.

6. Mentre, com acabem de veure, *castanya de mar* està força documentat en català, no succeeix el mateix en el castellà, atès que ni en els diccionaris més prestigiosos (Casares 1975; Vox, 1990; María Moliner 1998) ni en el normatiu (DRAE)² ni tampoc en el *Nuevo tesoro lexicográfico del español (s. XIV-1726)*³ apareix «castaña de mar», però, en canvi, he trobat sovint aquesta perífrasi en les obres divulgatives sobre fauna marina que he consultat. Així, Luther / Fiedler (1978, 166), Campbell (1983, 250), Riedl (1983, 617), Fechter / Grau / Reichholf (1992, 208), Göthel (1994, 213) donen com a noms castellans de l'espècie *Paracentrotus lividus*: «Erizo de mar común, castaña de mar». E. de Juana / J. R. de Juana (1987, 260) escriuen que el nom castellà del *Paracentrotus* és «erizo de mar» i com a sinònims esmenten: «oricio» i «castaña de mar».

7. A més de constatar que la majoria dels autors que acabo d'esmentar són estrangers i que, en aquests casos, les versions originals han estat traduïdes al castellà, també he pogut comprovar que en altres obres en què es parla dels equinoïdeus esmenten «erizo de mar» i, de vegades, algun altre terme, però no «castaña de mar»: Jerónimo de Huerta (1603), José Cornide (1788), Fernando Lozano Cabo (1970), Roberto Lotina (1974), ni tampoc en la *Nomenclatura oficial española de los animales marinos de interés pesquero* (Lozano Cabo / Rodríguez Martín / Arté Gratacós 1965, 239), en què sols podem llegir «erizo de mar». D'altra banda, Mariano de la Paz Graells (1870, 446), quan fa referència als equinoïdeus, escriu: «*Erizo de mar*, en todas partes.- *Castaña de mar*, en Barcelona.» Així mateix, l'*Atlas léxico marinero de Asturias* (2695-7 i 2847-48), de Emilio Barriuso

2. He consultat totes les edicions, des del *Diccionario de autoridades* (1727-1737) fins a la 22a ed. de l'any 2001, per mitjà d'internet.

3. Els autors són Lidio Nieto Jiménez i Manuel Alvar Esquerra. En el vol. 3, s.v. *castaña*, no es troba la perífrasi *castaña de mar* en cap de les múltiples referències bibliogràfiques que hi apareixen.

(2002), no va enregistrar aquest sintagma ni tampoc ho va fer l'LMP en cap lloc de la península Ibèrica.

8. Si no fos perquè l'oceanògraf Rafael de Buen (1919, 113-114) comenta que «Su aspecto exterior (fig. I) ha hecho que [los erizos de mar] sean conocidos en muchos puntos de nuestro litoral con el nombre de *castañas de mar*», es podria deduir que aquest terme no ha estat realment emprat per la gent de mar i que tan sols ha estat i és un mot llibresc, introduït a través del català.

9. De fet, aquesta influència del català sobre el castellà en aquest àmbit terminològic, per raons històriques i geogràfiques, ha estat força important, si més no, en èpoques anteriors. Una mostra d'aquest efecte és l'estudi de José Carlos de Torres sobre els «Préstamos de las designaciones andaluzas de peces» (1977, 284-286), en què hi ha un bon nombre de catalanismes com *musclo*, *chucla*, *rape*, *anguila*, *serviola*, *calamar*, *pagel*, *pelaya*, *mújol*... I també l'ictiònim *garneo* (←*garneu*), del qual ens informa Joan Veny (1992: 77), que s'estén per Andalusia i per algun port del Nord d'Àfrica.

10. En tot cas, caldria un estudi més exhaustiu i un treball de camp per a saber l'ús real, la vitalitat i la procedència d'aquest sintagma en castellà.

BIBLIOGRAFIA

- ANGLÈS, Pere Màrtir (s.a.): *Vocabulari llatí-català*. Barcelona: Biblioteca Universitària, ms. 219.
- BARRIUSO FERNÁNDEZ, Emilio (2002): *Atlas léxico mariner de Asturias*. [Oviedo]: Real Instituto de Estudios Asturianos.
- BELON, Pierre (1553): *De aquatilibus, libri duo*... Parisiis [París]: apud Carolum Stephanum...
- BUEN, Rafael de (1919): «El erizo de mar (*Strongylocentrotus lividus* Brdt.)». *Boletín de Pesca*, 31: 113-133.
- CAMPBELL, A.C. (1983): *Guía de campo de la flora y fauna de las costas de España y de Europa*. Ilustracions de James Nicholls. Trad. rev. i adaptat per Joandomènec Ros i Aragonès. Barcelona: Omega.
- CASARES, Julio (1975): *Diccionario ideológico de la lengua española*. 2a ed. Barcelona: Gustavo Gili.
- COLÓN, Germà / SOBERANAS, Amadeu-J. (1986): *Panorama de la lexicografía catalana: de les glosses medievals a Pompeu Fabra*. Biblioteca Universitària, 7. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CORNIDE, José (1788): *Ensayo de una historia de los peces y otras producciones marinas de la costa de Galicia, arreglado al sistema del caballero Carlos Linneo. Con un tratado de las diversas Pesca, y de las Redes y Aparejos con que se practican*. Madrid: Benito Cano.
- DAUZAT, Albert (1954): «L''étymologie d'«oursin»». *RLiR*, 18: 192-200.
- DRAE = *Diccionario de la lengua española*. Real Academia Española. 21a ed. Madrid: Espasa Calpe, 1992, 2 vols.

- ERNOUT, Alfred / MEILLET, Antoine (1985): *Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots*. 4a ed. París: Klincksieck.
- FECHTER / GRAU / REICHHOLF (1992): *Fauna y flora de las costas*. Barcelona: Blume.
- GÖTHEL, Helmut (1994): *Fauna marina del mediterráneo: animales inferiores y peces*. Trad. d'Elena Torres. Barcelona: Omega.
- GRAELLS, Mariano de la Paz (1870): *Exploración científica de las costas del Departamento Marítimo del Ferrol*. Madrid: Impr. Fortanet.
- HUERTA, Jerónimo de (1603): *Libro nono, de Caio Plinio Segundo, de la historia natural de los pescados del mar, de lagos, estanques y rios*. Madrid: en casa de Pedro Madrigal.
- HUGUET i SESMA, Alícia (1991): *Catàleg de les 125 principals espècies d'interès pesquer a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.
- JUANA, Eduardo de / JUANA, Juan Ricardo de (1987): *Guía de pescados y mariscos de consumo usual en España*. 2a ed. Barcelona: Omega.
- LAGUNA, Andrés de (v. 1555): *La «Materia Médica» de Dioscórides: transmisión medieval y renacentista*. Dins César E. Dubler (ed.). Vol. III: *La «Materia Médica» de Dioscórides traducida y comentada por D. Andrés Laguna (texto crítico)*. Barcelona: [s.n.], 1955.
- LLEONART, Jordi / CAMARASA, Josep M. (1987): *La pesca a Catalunya el 1722: segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*. Barcelona: Museu Marítim. Diputació de Barcelona.
- LMP = Manuel ALVAR: *Léxico de los marineros peninsulares*. Madrid: Arco / Libros, 1985-1989, 4 vols.
- LOTINA, Roberto (1974): *Los mariscos*. Bilbao: Loroño.
- LOZANO CABO, Fernando (1970): *Oceanografía, biología marina y pesca*. 2a ed. Madrid: Paraninfo, 3 vols.
- LOZANO CABO, Fernando / RODRÍGUEZ MARTÍN, Olegario / ARTÉ GRATACÓS, Pedro (1965): *Nomenclatura oficial española de los animales marinos de interés pesquero*. Madrid: Dirección General de Pesca Marítima. Subsecretaría de la Marina Mercante.
- LUTHER, Wolfgang / FIEDLER, Kurt (1978): *Peces y demás fauna marina de las costas del mediterráneo: manual para biólogos y amigos de la naturaleza*. Trad. i ampliat per Fernando Lozano Cabo. 2a ed. Barcelona: Pulide.
- MOLINER, María (1998): *Diccionario de uso del español*. 2a ed. Madrid: Gredos, 2 vols.
- NIETO JIMÉNEZ, Lidio / ALVAR EZQUERRA, Manuel (2007): *Nuevo tesoro lexicográfico del español (s. XIV-1726)*. Madrid: Arco Libros, 11 vols.
- NOC = Montserrat ALEGRE / Jordi LLEONART / Joan VENY: *Espècies pesqueres d'interès comercial: nomenclatura oficial catalana*. Barcelona: Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca. Institut d'Estudis Catalans. TERMCAT, 1992.
- PALOMBI, Arturo / SANTARELLI, Mario (1986): *Gli animali commestibili dei mari d'Italia...* 4a ed. Milà: Hoepli.
- RIEDL, Rupert (1986): *Fauna y flora del mar Mediterráneo: una guía sistemática para biólogos y naturalistas*. Trad. d'Elena Torres. Barcelona: Omega.
- RONDELET, Guillaume (1554): *Libri de piscibus marinis: in quibus verae piscium effigies expressae sunt...* Lugduni [Lió]: apud Matthiam Bonhomme.

- TORRES, José Carlos de (1977): «Préstamos en las designaciones andaluzas de peces». Dins M. Alvar (ed.). *Terminología marinera del mediterráneo*. Madrid: Comisión Española del ALE, 279-294.
- TORTONESE, Enrico (1965): *Echinodermata*. Fauna d'Italia, 6. Bolonya: Calderini.
- VENY, Joan (1992): «De l'occità gronau al català garneu "Trigla lyra"». Dins K. I. Kobbervig, A. Pacheco i J. Massot i Muntaner (eds.). *Actes del Sisè Colloqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Vancouver, 1990)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 61-88. (Reproduït dins José Enrique Gargallo i Maria-Reina Bastardas (ed.). *De geolingüística i etimologia romàniques*, amb el títol: «De l'occità a l'andalús: "garneu" "Trigla lyra"». Barcelona: Universitat de Barcelona, 2012, 115-136.)
- Vox*=*Diccionario actual de la lengua española*. Barcelona: Biblograf, 1990.